

SELEFİLİK –İSLAMÎ KÖKTENCİLİĞİN TARİHİ TEMELLERİ-

Mehmet Zeki İŞCAN, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012,
IV. Baskı, 312 Sayfa.

İsa KOÇ*

Her zaman tartışma konusu olan “Selefilik” özellikle 11 Eylül olayları sonrası çok daha fazla konuşulmuş, bu konu hakkında birçok insan değerlendirmeler yapmış, düşüncelerini açıklamıştır¹. Bugün Orta Doğu coğrafyasının içinde bulunduğu durum Selefilik kavramının hala gündemde olmasına sebebiyet vermektedir. Konunun bugün tekrar gündemde olması sebebiyle Mehmet Zeki İşcan’ın *Selefilik-İslami Köktenciliğin Tarihi Temelleri*² kitabını tanıtmanın uygun olacağı düşünüldü.

Hayatın problemlerini kendi içsel bütünlüğünde değerlendirmeyen, nistan hareket etmeye çalışan, mutluluğu gelecekte görmeyip hep bir altın çağ özlemiyle yanan ve İslam’ı pişmiş, kotarılmış bir sistem, alelade bir formüller serisi, bir kimlik bildirim formu, ruhsuz bir makine olarak gören dinsel söyleme Selefilik denmiştir.

Yazar “gerilemeci din söylemi”, “İslam köktenciliği” veya “radikal İslam” olarak adlandırdığı bu anlayışı tespit etme gayesiyle eserini kaleme almıştır. Eser giriş ve sonuç bölümleri dışında üç kısımdan oluşmaktadır. Bunun yanında eser zengin bir kaynakçaya sahiptir.

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: isakoc@sdu.edu.tr

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Büyükkara, M. Ali, “11 Eylül’de Derinleşen Ayrılık: Suudî Selefiyye ve Cihadî Selefiyye”, *Dinî Araştırmalar*, 2004, cilt: VII, sayı: 20, s. 205-234.

² İlk baskısını Ekim 2006 yılında yapan eser Mayıs 2012’de dördüncü baskısını 2014 yılı içerisinde de beşinci baskısını yapmıştır.

Şekilsel açıdan dipnot bilgilerinin sayfanın altında ya da eser içerisinde verilmeyip; muhtemelen yayıncı tercihi olarak eserin sonunda toplu bir şekilde verilmesi okuyucu için bir zorluk meydana getirmektedir. Giriş bölümünde öncelikle çalışmanın yöntemine değinilmiş daha sonra belli başlı terimler ve “selefiye” kavramları incelenmiştir.

Mezhepler tarihi ile ilgili klasik kaynaklarımıza hâkim olan anlayış; tarihi, gayri devri olarak gören ve nassî yaklaşımı esas alan bir anlayıştır. Fırak müellifleri, genel olarak belli bir görüşün doğru mu yanlış mı olduğu ile ilgilenmişlerdir. Bundan dolayı mezhep ve fırkalar, sünnet, bid’at, hak, batıl ve benzeri kavramlarla değerlendirilmiştir. Aynı şekilde birçok klasik eser yetmiş üç fırka hadisi çerçevesinde eserlerini oluşturmuşlardır.

Bu yüzden gelenekte bir mezhebin ya da mezhep benzeri oluşumun ne tür hayati zaruretlerden, dürtülerden, ruhi temayüllerden doğduğunu, kökenini nereden alıp ne mahiyet kazandığını tetkik etrafında cereyan eden bir tarz oluşmamıştır. Bunlar, bir oluşumun ne olduğunu izah edecek yerde, alimlerin zihninde o oluşum hakkında ne gibi değer merkezli fikirler bulunduğunu ve bu fikirler hakkında nasıl tartışmalar yaşandığını göstermekle yetinmişlerdir.

Mezhep, grup, cemaat tarih içinde ortaya çıkan bir veri olduğundan tarihi, kültürel ve sosyoekonomik bağlamı bilinmeden anlaşılmaz. Bunun için bir mezhebin veya ekolün sadece görüşlerinden bahsetmek onun hakkında yatay açıklamalar yapmak demektir.

Yazar mezhepleri incelerken yapılan yanlış tutumları bu şekilde açıkladıktan sonra mezheplerin değişik beşeri faaliyet, sorun ve tasavvurlara yaklaşım biçimlerinin dine tesirinden meydana gelen oluşumlar olduğunu bundan dolayı “açıklama” ve “anlama” yöntemini kullanacağını belirtmiştir. (s.11-16)

Araştırmaya konu olan gerilemeci din anlayışı için kullanılan kavramlar; “ehlü’s-sünne”, “ehlü’s-sünne ve’l-cemâa”, ehlü’r-rivaye”, “ehlü’l-hadis” ve “ashabu’l hadis”dir. Bütün bu kavramlar birbiri yerine kullanılan, rivayeti din olarak gören zihniyetin farklı şekillerde isimlendirilmesidir. (s.17-26)

Bu yönelişi ifade etmek için kullanılan kavramlardan bazıları da “selef yolu”, “selef metodu”, “selef tairesi” ve “selef mezhebi” olmuştur. “Selefiye” kavramı ise ilk kaynaklarda kullanılmamış; İbn Teymiye ile kullanılmaya başlanmıştır. Giriş kısmında kavramlara değineceğini ifade eden yazar bu bölümde Vehhabilik, İhvan-ı Müslimin, Cemaati İslami, Afgan Arapları ve Deobandi gibi gruplara da yer vererek Selefiye'nin izini sürmeye çalışmıştır. Ancak kavramsal bağlamdan çıkıp tarihsel sürece yönelince konu bağlamından uzaklaşmış ve bu durum giriş kısmının uzamasına sebebiyet vermiştir. (s.26-51)

Ekolleşme öncesi dönem ismini verdiği birinci bölümde yazar selef zihniyetinin oluşum sürecini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda selef fikrinin çöl-Arap tutuculuğu ile beraber Müslüman-Arap cemiyeti kurma hevesiyle ortaya çıktığını ifade etmiştir. (s. 51-55) Büyüklere ve selef tabi olmanın sosyal arka planının, “Acem” anlayışlarının yaygınlaşması, Arap zevk ve zihniyetinin kaybolmaya yüz tutması karşısında, “Arap akli”na uygun bir tarzı hâkim kılma kaygısı olduğunu belirtmiştir. (s. 71)

Bu düşüncenin veya taslağın gerçekleşmesi için yapılması gereken eser, hadis gibi kavramların dinleştirilmesi, dini bir içerik kazanmasıdır. Bu konuda karşımıza çıkan isim ise İbn Şihab ez-Zühri (ö. 124)'dir.³ Geçmiş uluların görüşlerini tayin ve tespit etmede en yoğun faaliyet ilk defa onun tarafından gerçekleştirilmiştir. (s. 57) Hadislerin dinleştirilmesi, geçmişte beliren hakikati muhafaza etmek için yapılması gereken hadislerin kayıt altına alınmasıdır. Fakat bu durumda karşımıza hadis ilminde “kitabetü'l-ilm”, “takyidü'l-ilm” ya da “kitabetü'l-hadis” şeklinde ifade edilen problem çık-

³ Zühri'nin Emevi iktidarı ile olan yakın ilişkisi bu bağlamda gözlerden irak tutulmamalıdır. Hatta Zühri bu tavrından dolayı eleştirilere maruz kalmıştır. Bkz. s. 58-59. Bu durum sadece Zühri ile sınırlı kalmamış hemen hemen tüm önde gelen hadisçilerin iktidara yakın oldukları görülmüştür. Bkz. s. 59.

maktadır.⁴ İşcan, bu hususta Goldziher'e⁵ atfen Hz. Peygamber'e, sahabeye ve tabiinin ileri gelenlerine yazıyı olumlayan rivayetlerin devreye girdiğini ifade etmiştir. (s. 62)

Bunun neticesinde de İşlam dñnyasında ilk tasnif edilen kitaplar, âsarla ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Belirtildiđine göre İşlam'da ilk kitap yazan, İbn Cüreyh (ö. 146)'tir ki eseri hadis ve âsarla ilgilidir. (s. 68)

Toplumdaki kolektifliği, selevin dininin bir belirleyici olduğunu sağlamak için yapılması gereken dinin tamamlanmış olduğunu kabul etmektir. Dinin tamamlanmış olması, esere uymanın dinsel gerçekliğidir.⁶ (s. 73) Aynı zihniyet, selevi ve selevin ortaya koyduğu âsarı, Kur'an'ın da üzerinde dinin usulünü ve fñruunu belirleyen bir otorite haline getirmiştir. Bunun sonucunda da Kur'an'ın sñnneti nesh edemeyeceği; fakat sñnnetin Kur'an'ı nesh edilebileceği iddia edilmiştir.

Yazar bu bağlamda "recm cezası"⁷, "yetmiş üç fırka"⁸ "cemaat"⁹ ve "erike hadisleri"¹⁰ ile ilgili rivayetlerin sñnnetin, Kur'an'ı belli bir

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Subhi es-Salih, çeviren. M. Yařar Kandemir, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, s.13-17, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Vakfı Yayınları, İstanbul,2010

⁵ Goldziher'e göre hadisleri yazmayı men eden rivayetleri ehl-i rey icat etmiştir. Böylece hadislerin gayri sahih olduğunu ve bertaraf edilmesi lazım geldiğini savunmuştur. Öte yandan bu gayret, ehlü'l-hadisın menfaatlerine aykırı olduğundan onlar da hadislerin yazılmasını teşvik eden hadisler uydurarak onların sıhhatini ispata çalışmışlardır. Bkz. s.64. Bkz. Goldziher, *Muhammedanische Studien*, Hildesheim 1961, c. II, s. 194.

⁶ İşlam'ın kemale ermiş olması özelliği, İşlam hukukunda mevcut hükümlerin bütünü ile değişmezliğini gerektirmemekte; ikmal olunan külli kaide ve genel prensiplerin dışında kalan hükümlerin değişmeye, gelişmeye açık olduğunu göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Erdođan, Mehmet, *İşlam Hukukunda Ahkamın Deđiřmesi*, s. 24-25, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009

⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Keskin, Yusuf Ziya, *Recm cezası Ayet ve Hadis Tahlilleri*, İstanbul, Beyan Yayınevi, 2001.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Özler, Mevlüt, *İşlam Düşüncesinde 73 Fırka Anlatışı*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2010.

⁹ "Cemaaten bir karış ayrılan cahiliye üzerine ölüş." Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, s.102.

çevre kültürün çerçevelemesi ve hegemonyası altına alma girişiminin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Yani açık bir şekilde ifade etmese de bu hadislerin sonradan Peygamber Efendimiz'in ağzından rivayet edildiğini söylemiştir.

Selef düşüncesini toplumda yerleştirmek için atılan adımlardan biri de ilk üç nesle büyük bir önem vermek hatta onları kutsamaktır. Sahabe ve sonraki nesil erişilemez bir konuma getirilmiş, bu konuda Hz. Peygamber'in söylediği iddia edilen rivayetler meşhur hadis kaynaklarında yer almıştır. "Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, herhangi biriniz Uhud dağı kadar infak etse, onlardan birinin bir avuç hatta yarım avuç sadakasına yetiştirmez."¹¹

Sahabeye bakışın bu şekilde olduğu bir zihniyet o dönemde meydana gelen olumsuz durumları da bir şekilde açıklama ihtiyacı hissetmiştir. Bunun neticesinde "aşere-i mübeşşere" olarak adlandırığımız kişiler hakkında rivayetler ortaya çıkmıştır. İşcan, bu konuda; bu insanlar, mezhepler tarihi açısından "sorunlu"durlar. İşte "aşere-i mübeşşere" yapılmak suretiyle bunlar, tartışma alanından çıkarılmışlar, tarih üstü bir konuma yükseltilmişlerdir. (s. 91). Aynı şekilde şefaatin büyük günahlar için olduğu görüşünün arkasında da selefın otoritesini temize çıkarma fikri bulunmaktadır.¹² (s. 93)

Eserci ve selefçi tutumun İslam düşüncesinde bir geriliğe ve bir anlamda hareketsizliğe yol açacağını düşünen, bu yüzden Kur'an'ın yeni açılımlarla ele alınması gerektiğini ifade eden kesimlere karşı yürütülen neredeyse sistemli muhalefet, selefçi anlayışın bariz bir

¹⁰ "Dikkat edin! Bana Kur'an ve onunla beraber bir misli verildi. Dikkat edin! Karnı tok bir adamın koltuğuna kurularak Siz bu Kur'an'a sarılın; onda helal bulduğunuzu helal, haram bulduğunuzu haram kabul edin demesi yaktır. Şüphesiz Allah Resulünün haram kıldıkları Allah'ın haram kıldığı gibidir." İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l-ilm*, s. 561.

¹¹ Buhari, *Sahih*, Fadailu Ashabi'n-Nebiyi, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 11.

¹² Burada dikkat edilmesi gereken husus bu rivayetlerin Buhari vb. temel hadis kaynaklarının içerisinde geçiyor olmasıdır.

özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar eserinde ehl-i hadis tarafından Hasan Basri (ö. 110), Ebu Hanife (ö. 150), Ebu Yusuf (ö. 182), Nazzam (ö. 221), Ebu'l-Huzeyl (ö. 227) ve diğer kelamcılara yapılan eleştirilere yer vererek birinci bölümü sonlandırmıştır. (s. 95-115)

Yazar ikinci bölümde rivayete dayalı zihniyetin ekolleşme sürecini anlatmıştır. İşcan'a göre Ashabu'l-hadis, hadis tedvin ve tasnifinin de bir sonucu olarak, hicri 3. yüzyılın başlarında oluşan bir zümrenin yoludur. Yine bu dönemde yapılan sünnet tarifleri, hadis faaliyetinin tamamen somut birtakım fırka isimlerinin anılması suretiyle, bu fırkalar karşısında sürdürüldüğünün belirtilmesi, aynı zamanda ashabu'l-hadis, birtakım lokal isimlerle anılması, eserliğin bir zihniyet biçimi olarak devam etmesine rağmen aynı zamanda bu dönemde mütekamil bir ekol halini aldığına da işaretleri sayılabilir. Aynı şekilde ashabu'l-hadis için, haşeviye, müşebbihe veya "nabitetun nasibetun" gibi kavramların kullanılması, onun aynı dönemde bir fırka veya benzeri bir oluşum olarak tarih sahnesinde yerini aldığını göstermektedir. (s. 115-119)

Ashabu'l-hadis temsil ettiği zihniyeti, hicri 3. yüzyılda olgunlaşmış bir fırkaya indirgemek, bu zihniyetin gücünü küçümsemekle aynı anlama gelecektir. İslam yurdunun genişlemesine paralel olarak toplumun yapısında meydana gelen değişime denk düşmesi şartıyla bu zihniyetin, ta baştan beri var olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. (s. 120)

Yukarıda sayılan ve eserde yer alan diğer gerekçeler¹³ neticesinde yazar, ashabu'l-hadis bir mezhep hüviyeti taşıdığını, eserci ve selefçi zihniyetin ilk temsilcilerinin hadis literatüründe "muksirun" olarak geçen genç sahabiler olduğunu ve Ahmet b. Hanbel'in bu zihniyetin olgunluk döneminin adamı olduğunu belirtmiştir.

Bütün bu gerekçeler mevcut olsa da bir oluşumun mezhep olması için sahip olması gereken şartları barındırmadığından dolayı bu

¹³ Yazar, 115-127. sayfalarda birçok gerekçe ile ashabu'l-hadis 3. asırda bir mezhep hüviyetine büründüğünü dile getirmiştir.

hareketi hicri 3. asırda olgunlaşmış bir mezhep olarak değerlendirilmek yanlış olacaktır. Nitekim İşcan'da eserin sonuç kısmında bu hareketin her dönemde ortaya çıkabilecek bir tavır olduğunu bundan dolayı tam anlamıyla bir mezhep hüviyetine sahip olmadığını kendisi dile getirmiştir. (s. 243) Özellikle bu oluşuma Selefilik adını vermek farklı bir problemin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Aslında yazar da bunun bilincinde olarak eser içerisinde bu oluşum için hep ashabu'l- hadis kavramını kullanmış fakat eser isminde Selefilik başlığını seçmiştir. Bu da ilk üç asırda meydana gelen bu zihniyeti insanların Selefilik olarak adlandırmasına neden olmuştur. Oysa Selefilik'ten bahsetmek için İbn Teymiye (ö.728) ve öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye'yi(ö.751) beklemek gerekmektedir.

Hicri 3. asırda ashabu'l-hadis oluşumdan bahsederken değinilmesi gereken konuların başında Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı tartışması ve mihne politikası gelmektedir. Bu tartışma o dönemdeki epistemolojik kopmanın bir yansımasıdır. Başka bir ifade ile tartışma, hakikatin deşifre edildiği kompartımanlar olarak ortaya çıkmadığı gibi öyle de düşünülmemiştir. Mesele epistemolojik ve ontolojik bir var olma kavgasıdır. Çatışma esasen sosyopolitik çatışmadır; teorik bir çatışma değildir. Kur'an'ın mahluk olduğunu iddia edenlerin de buna karşı çıkanların da asıl ilgi alanları sosyopolitik kabulleridir. (s. 142)

Yazar bu konuyu eserinde kültürel ve siyasi paradigmlar başlığı altında uzunca tartışmıştır. (s.135-166) Bu bölümde yazarın Me'mun ve politikaları hakkında yapmış olduğu değerlendirmeler eserin başında takip edeceği anlama ve açıklama yöntemi ile bağdaşmamaktadır. Yazarın konu hakkında görüşlerini ifade etmesi gerekli olmakla beraber olayları sadece tek bir zaviyeden değerlendirmek deskriptif yöntem ile çelişmektedir. Zaten İşcan, İslami köktencilik adını verdiği zihniyetin düşünce yapısını kitap boyunca eleştirmiştir. Fakat bu düşüncenin tam karşısında yer alan, insanlara düşüncesini kabul ettirmek için işkence politikası uygulayan bir emirin yaptıklarını denge politikası ya da normalleşmeyi sağlama şeklinde değerlendirip; mihne sürecine hiç değinmemek anlaşılması zor bir tavır olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşcan kitabının üçüncü ve en son bölümünde ashabu'l-hadis din anlayışındaki belli başlı esaslara yer vermiştir. Ashabu'l-hadis fikirlerini şu şekilde özetlemek mümkündür.

“Somutlaştırılmış, günlükleştirilmiş, yüzü, gözü, kulağı, elleri, parmakları, ayağı hatta baldırı olan, konuşan, gülen, ahirette ve dünyada görülen bir tanrı anlayışına sahip, Allah'ın her yerde değil göklerde olduğuna, Allah'ın arşı ve kürsüsü olduğuna, aynı zamanda Allah'ın günün belli zamanlarında arştan indiğine inanan, Allah'ın elçisini örnek bir paradigma olmaktan çıkartıp, progan yani en mükemmel ve kusursuz insan olarak algılayan, primitif ve animist tanrı ve peygamber anlayışına sahip, insanı inkar eden, bid'at, rey, görüş ve kelam karşıtı, ameli imandan bir cüz kabul ederek eşitlikçi iman nazariyesine karşı çıkan ve son olarak kendi düşüncesinde olmayan fikirleri sihirli bir kelime olan cehmilik ile yaftalayan zihniyete ashabu'l-hadis denmiştir. (s.167-241)

Ashabu'l-hadis fikirlerini yansıtmaları bakımından eserin içerisinde yer alan ilginç rivayetlerin birkaçına burada yer vermek istiyoruz.

“Ebu Hanife ümmetin esirlerindedir (mevalilerindedir). Annesi Sündi, babası Nabati'dir. Zaten rey bid'atini çıkaran üç kişidir ki hepsi de ümmetin kölelerindedir; Medine'de Rebia, Basra'da Osman el-Betti ve Kufe'de Ebu Hanife.” (s. 70)

“Beni gören Müslüman, beni göreni gören Müslüman, beni göreni göreni gören Müslüman, cehenneme girmeyecektir.” (s. 85)

“er-Remadi'nin hastalandığında, bana ashabu'l-hadisi çağırın, onlar üzerime hadis okusunlar dediği belirtilmiştir.” (s. 116)

“İbn Şihab ez-Zühri demiştir ki, hadis erkektir, bu yüzden onu erkek oğlu erkekler sever. Hadise ancak insanların müennesleri buğz eder.” (s. 136)

“Ölüm, aklı karalı alaca bir koyun suretinde cennet ve cehennem arasında boğazlanacak ve cennetlikler cennette, cehennemlikler cehennemde ebedi kalacaklardır.” (s. 181)

“Allah kıyamet günü kendi suretinin dışında müminlere: Ben sizin Rabbinizim diyecektir. Müminler onu başka bir varlık olarak düşündüklerinden dolayı O’na: Senden Allah’a sığınırız diyeceklerdir. Sonra Allah onlara: Peki Allah’ı kendisiyle tanıyacağınız bir alamet var mı? diye soracaklardır. Onlar: Evet baldır diyeceklerdir. Bunun üzerine baldır açılacak, müminler bu surette Rablerini tanımış olacakları için secdeye kapanacaklardır.” (s. 183)

“Hz. Musa bir kavgada Azrail’e tokat atmış ve Azrail’in gözünü çıkarmıştır.” (s. 187)

“Bir keresinde Rasulullah yüz kadar kurdun yanında kurt gibi oturmuş ve onların ihtiyaçlarını dinlemiştir.”¹⁴ (s. 204)

“Hz. Musa Hz. Adem’e yasaklanmış meyveden yediği için kızmakta ve ona şöylece çıkışmaktadır: Sen ki Allah’ın bizzat eliyle yarattığı bir varlıksın, ruhundan üflediği bir kişisin, meleklerin secde ettiği ulu bir değerdesin; nasıl olur da kendinin ve diğer insanların cennetten çıkmalarına sebep olursun? Adem ise buna şöyle cevap vermektedir: Allah’ın konuştuğu seçilmiş bir kişi olarak sen böyle bir suçlamaya beni nasıl maruz tutarsın; bilmez misin ki bu iş benim dışımda kazada belirlenmiştir. Daha gökler yaratılmadan önce Allah’ın benim alıma yazdığı bir amel için beni suçlaman doğru mudur?” (s. 212)

Sonuç olarak İşcan, “Selefilik: İslami Köktencililiğin Tarihi Temelleri” adlı eserinde güzel bir çalışma ortaya koymuş ve bu alanda büyük bir boşluğu doldurmuştur. Edebi ve akıcı üslubuyla yazar vermek istediği bilgileri güzel bir şekilde okuyucuya sunmuştur. Bunların yanında tırnak içerisinde kullandığı terimler ile alana yeni kavramları kazandırarak İslam Mezhepleri Tarihi alanına büyük bir katkı sağlamıştır. İslam Mezhepleri Tarihi, henüz tam anlamıyla

¹⁴ Eserde bu rivayet hangi kaynakta yer aldığı bildirilmeden dipnotsuz bir şekilde geçmektedir.

kavramsal gelişimini tamamlamayan bir alan¹⁵ olduğu için bu katkı çok önemlidir.

Hocamıza çalışmalarından dolayı teşekkür ediyor yeni çalışmalarını ile bizlere yol göstermesini temenni ediyoruz.

¹⁵ Kutlu, Sönmez, "İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu", *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'elesi 1*, 2005, s. 391-440, Büyükkara, Mehmet Ali, Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepleri Tarihi ile İlgili Metodolojik Problemler, *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'elesi 1*, 2005, s. 441-491.